

УДК 372.461

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ ТА РОБОТИ З ДИТЯЧОЮ КНИЖКОЮ

Галина Подановська

Педагогічний коледж

*Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Розглянуто проблему формування комунікативної компетентності молодших школярів. Проаналізовано програмові вимоги щодо формування мовленнєвих умінь під час вивчення навчальної дисципліни “Літературне читання”. Наголошено на взаємозв'язку уроків літературного читання та роботи з дитячою книжкою, роботи з інформацією. Окреслено шляхи формування комунікативної компетентності як на уроках літературного читання, так і під час роботи з дитячою книжкою.

Ключові слова: комунікативна компетентність, мовленнєві уміння, молодші школярі, літературне читання, робота з дитячою книжкою, робота з інформацією.

Нині освіта в Україні виходить на якісно новий щабель, що зумовлено змінами в суспільно-політичному житті, формуванням нових концептуальних засад національної системи освіти, спрямованих у тім числі і на підвищення мовленнєвої культури та читацької компетентності. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. зазначено, що головна мета української системи освіти – “створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні вчитися впродовж життя” [2].

Середня загальна освіта має забезпечити умови для інтелектуального, соціального, морального і фізичного розвитку учнів, виховання громадянина-патріота, а в стратегічному плані закласти базис для формування демократичного суспільства, яке визначає освіченість, вихованість, культуру – найвищою цінністю, незамінними чинниками стабільного прискореного розвитку України.

У цьому плані досконале володіння словом (мовою) є необхідною умовою для здобуття різноманітних знань та особистісної самореалізації.

Проте саме початкова школа закладає засади глибокого розуміння мовних законів, особливостей функціонування окремих мовних одиниць у процесі комунікативної діяльності школяра, зокрема, на уроках літературного читання.

Зазначимо, що для здійснення планомірного процесу формування комунікативної компетентності молодших школярів лише уроків класного читання недостатньо. Саме тому велику роль відводять роботі з дитячою книжкою, роботі з інформацією.

Як різновиди навчального предмета літературне читання та робота з дитячою книжкою, робота з інформацією не ізольовані і не відірвані одне від одного. Вони ґрунтуються на знаннях і вміннях, здобутих на уроках літературного читання. Успіх роботи з дитячою книжкою та роботи з інформацією залежить передусім від сформованості видів, способів і навичок читання. Очевидно, що лише в єдності уроки можуть збагачувати мовно-мовленнєвий досвід дитини, словниковий запас, розвивати комунікативну компетентність, що забезпечує позитивну мотивацію мовленнєвої діяльності та формує бажання і потребу читати не лише тексти підручників, а й дитячі художні книжки відповідно до віку та особистих інтересів.

Аналіз наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури з окресленої нами проблеми свідчить про зацікавленість учених питаннями формування комунікативної компетентності школярів основної школи на уроках української мови через використання різноманітних форм, засобів та змісту навчання (О. Біляєв, Т. Донченко, А. Коваль, І. Кочан, М. Крупа, Л. Мацько, В. Мельничайко, Е. Палихата, О. Пономарів, К. Плиско, М. Пентилюк, Л. Рожило, В. Пасинок, Л. Струганець, А. Токарська, та інші). Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів досліджують такі науковці: Бадер В., Бунаков М., Буслаєв Ф., Варзацька Л., Вашуленко М., Горецький В., Гудзик І., Джежелей О., Каніщенко А., Ладиженська Т., Львов М., Пономарьова К., Савченко О., Хорошковська О. та інші. Однак у наукових напрацюваннях недостатньо висвітлені питання формування комунікативної (мовленнєвої) компетентності молодших школярів на основі взаємозв'язку уроків літературного читання та роботи з дитячою книжкою, роботи з інформацією.

Наша мета – теоретично обґрунтувати необхідність формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі взаємозв'язку уроків літературного читання та роботи з дитячою книжкою, роботи з інформацією.

Формування комунікативної компетентності молодших школярів відбувається на всіх уроках. Однак пріоритетними є уроки літературного читання та роботи з дитячою книжкою та роботи з інформацією. Саме на цих уроках учні під керівництвом учителя у 2 класі, а в 3–4 класах уже й самостійно вчать аналізувати мову художнього твору. Аналіз авторського мовленнєвого зразка розвиває у дітей здібності отримувати відчуття захоплення, задоволення, радості під час оцінки вдалого висловлювання в будь-якому стилі (науковому, діловому, художньому і т. д.) на уроках різних

навчальних дисциплін. Саме мовні одиниці на уроках літературного читання та роботи з дитячою книжкою є не лише відповідними граматичними категоріями, а й відображають навколишнє середовище, що досягнула людина своїм розумом та усвідомила саму себе як його частини.

На уроках літературного читання мовленнєвий розвиток учнів є засобом і результатом читацької діяльності (прямим чи опосередкованим), незалежно від жанрових особливостей творів і теми уроку. Усі види завдань, які застосовують для розвитку читацьких навичок, аналізу творів, розвитку інших здібностей чи якостей читача, потребують певного рівня мовленнєвого розвитку та розвивають мислення.

У передбачених навчальною програмою (2016) з “Літературного читання” вимогах до рівня володіння учнями засобами художньої виразності, емоційно-оцінного ставлення читача до змісту твору, закладені і мовленнєві уміння:

– передавати свої враження, почуття від прочитаного у зв’язних висловлюваннях (твори-мініатюри, описи); використовувати в розповіді, переказі яскраві, образні вислови з прочитаного тексту; застосовувати у своєму мовленні вислови з прочитаних творів усної народної творчості (з пісень, казок, прислів’їв, приказок); висловлювати елементарні оцінні моральні та етичні судження про події, явища, персонажів прочитаних творів із використанням оцінної лексики (2 клас).

– самостійно знаходити у тексті слова, що мають переносне значення; використовувати у власному мовленні образні засоби (розповідь, переказ); висловлювати оцінні судження морального й естетичного характеру про події, вчинки персонажів, описи у художньому творі, своє ставлення до прочитаного (3 клас).

– знаходити в тексті засоби художньої виразності – епітет, метафора (без уживання терміна). порівняння; з’ясувати за допомогою вчителя їхню роль у тексті, у створенні художніх образів, описів; використовувати художні засоби у власному мовленні (в описах, розповідях, творах), розуміти їхню роль у тексті; уміти висловлювати емоційно-оцінні судження (морально-етичні та естетичні); обґрунтовувати свою думку; виявляти ставлення автора до зображеного (4 клас).

Основним компонентом у програмних вимогах щодо рівня розвитку творчої діяльності учнів на основі прочитаного є такі мовленнєві уміння:

– уміти придумувати словесні картини до епізодів; розповідати за малюнками за своїми спостереженнями, опорними словами; брати участь у групових і колективних інсценізаціях прочитаного (читання за ролями, передача голосом, жестами, мімікою характеру персонажів); брати участь в обговоренні творчих робіт однокласників; висловлювати оцінні судження; уміти розповісти твір від імені дійової особи; змінювати час подій; уміти

заповнювати пропущені рими шляхом добору слів, поданих для римування (індивідуально або у процесі групової чи парної роботи; за допомогою вчителя) (2 клас).

– уміти самостійно і за допомогою вчителя доповнювати і змінювати тексти; самостійно і в співпраці з учнями творчо переказувати, складати твори-мініатюри про казкових героїв, інсценізувати; уміти складати твори за власними спостереженнями; малюнками; уміти за допомогою вчителя і самостійно (з використанням опорних слів, малюнків) складати казки, загадки, лічилки, доповнювати рими; брати участь в інсценізації прочитаних творів (3 клас).

– уміти самостійно та за допомогою вчителя виконувати творчі види завдань до прочитаного (доповнення, певні зміни тексту); знати і вміти користуватися прийомами складання казок, загадок, лічилок; складати римовані рядки; брати участь в інсценізації прочитаних творів (4 клас) [4].

Це і є основними напрями роботи над збагаченням мовлення учнів.

Процес формування мовленнєвої культури школярів – складний і довготривалий. Успішність формування мовленнєвої поведінки, її етикетної сторони значно залежить від засобів навчання. Серед найістотніших засобів навчання – слово вчителя і художнє слово (слово письменника) як зразок правильного літературного мовлення.

Художня література завжди була одним із важливих чинників мовленнєвого розвитку особистості дітей і молоді, особливо національно-культурні тексти, зокрема твори, в яких репрезентовано блискуче знання життя дівчата, їхніх уподобань, переконань, світогляду. Мова художніх творів є прекрасним взірцем для дітей: на підставі читання, аналізу, заучування творів формується мовлення учнів, розвивається їхнє мовне чуття та смак [6, с. 9–12].

Науковець С. Г. Дубовик виділяє такі прийоми формування мовленнєвої компетентності школяра на уроках літературного читання:

- дозволяти учням вільно розмірковувати (висловлювати свої думки);
- сприймати різноманітні ідеї та думки, висловлені учнями;
- цінувати міркування учнів;
- висловлювати віру в здатність кожного учня мати власну думку;
- створити умови для спілкування учнів без принижень;
- вчити учнів самим ставити запитання до тексту;
- вчити учнів ставити запитання за текстом один до одного;
- створювати комунікативні ситуації відповідно до теми і тексту твору.

Це стимулює мовленнєво-творчу діяльність молодших школярів, зокрема формує вміння висловлювати пізнавальні запитання, відповідати, міркувати, тобто формує комунікативну компетентність молодших школярів [1, с. 7–11].

Учений О. Я. Савченко окреслює систему мовленнєвого розвитку молодших школярів, яка охоплює такі напрями:

1. Забезпечення мотиваційно-емоційної складової формування у дітей бажання та інтересу до вивчення рідної мови, її збагачення і правильного використання.

2. Робота над наголошуванням і вимовою слів передбачає постійну увагу вчителя до правильного наголошування і чіткості вимови учнями звуків і слів.

3. Збагачення словника учнів передбачає різноманітні види завдань:

а) уточнення і конкретизація значення слів, що має на меті запобігання лексичним помилкам, які виникають через незнання (або неточне розуміння) учнями значень слів і правил їхнього вживання;

б) введення у словник нових понять, термінів;

в) важливим засобом мовленнєвого розвитку учнів є увага до джерел виникнення слова, зокрема, походження власних назв (дійових осіб, географічних назв, що є у творі).

4. Опрацювання образних засобів художніх творів має на меті розвивати в учнів яскравість та виразність мовлення, розширювати словниковий запас, образне мислення, уяву [5, с. 92–96].

Зазначимо, що під час роботи з дитячою книжкою формування комунікативної компетентності у молодших школярів відбувається передусім за умови постійної уваги до слова, в настанові на навчання дітей “вмінню повноцінно сприймати художнє мовлення, цінувати образну вагу слова та його естетичну виразність. Тобто треба, як стверджують психологи, переводити дітей з примітивного естетичного сприйняття на вищий рівень істинно естетичного сприйняття художнього мовлення і творів загалом. Розпочинати це потрібно в той період, поки у дітей ще не втрачена початкова образність мовлення, інтерес до нього [3, с. 73]”.

Формування комунікативної компетентності відповідно до вимог програми визначається, по-перше, відбором навчального матеріалу (в нашому випадку, конкретних книжок із доступного дітям кола читання), по-друге, методом його засвоєння дітьми (методом читання-розгляду), і по-третє, законами розвитку і сприйняття мовлення.

Як відомо, основою естетичного сприйняття літератури є наявність у читача здібності до відгуку, реакції на звучання художнього тексту, на ритми художньої мови, на образний зміст слів-назв, причому ця здібність з віком або розвивається, або втрачається, що зумовлено об'єктивним впливом семантичної сторони мовлення. Щоб нейтралізувати або унеможливити цей негативний вплив, потрібно дотримуватися у навчально-виховному процесі певних пропорцій між кількістю та якістю сприйнятого молодшими школярами живого мовлення: художнього, з одного боку, і розмовного,

наукового, ділового – з іншого, які, на відміну від художнього, потребують для швидкого розуміння відокремлення образного змісту від слухового або графічно закодованого слова і злиття форми слова з узагальненим (понятійним) значенням. Художнє ж сприйняття мовлення, навпаки, абсолютно неможливе без наповнення слів образним змістом. Крім того, будь-яка підміна образного змісту мовлення узагальненими ознаками явищ неодмінно призводить до втрати здібності сприймати, а відтак, і переживати неповторні нюанси змісту кожної фрази художнього твору, що задані художнім словом. Унаслідок цього дитина-читач не звертає уваги в тексті художнього твору на все, з його погляду, зайве “і так зрозуміле”, “несуттєве”, а насправді – головне – у тому досвіді повинна передати їй книжка. У результаті виникає частковий або повний розрив між освітньо-виховними можливостями книжки та її реальним впливом на читача: прочитана книжка “навчає не того”, або просто “нічого не навчає”.

Правильно організована робота з дитячою книжкою сприяє ефективному формуванню комунікативної компетентності, оскільки художні твори як навчальний матеріал на уроках цього типу мають естетичну цінність. Це українські народні та зарубіжні казки, літературні казки, дитячий фольклор, народні та авторські віршовані загадки, вірші, оповідання таких майстрів художнього слова, як Т. Шевченко, Леся Українка, Д. Павличко, П. Мовчан, М. Вінграновський, Л. Костенко та ін. Читання художніх творів, їхній структурно-смісловий аналіз формує у дітей “мовне чуття”, художній смак. Цьому сприяють такі види роботи, як заучування напам’ять уривків текстів, відповіді на запитання за прочитаним твором словами його автора, складання схематично-образного розвитку подій у тексті, словесне малювання, постановка “живих” картинок за прочитаним, складання характеристики героя, опис місцевості, на тлі якої розгортаються події і т. п.

Очевидним є той факт, що кожна дитяча книжка виконує не лише функції носія художнього твору, а й унікальну функцію каталізатора можливостей художнього сприйняття дітьми закладеного в ній змісту, а також функцію єдиного доступного вчителю в умовах навчання безвідмовного засобу надійного зворотного зв’язку між ним (учителем) і дітьми, який є об’єктивним показником ступеня ефективності навчання учнів довольного їхнього включення в процес комунікації та розвитку їхньої творчої уяви.

Дубовик С. Г. виокремила педагогічні умови, які забезпечують мовленнєвий розвиток учнів як на уроках літературного читання, так і під час роботи з дитячою книжкою, роботи з інформацією:

– особистісно зорієнтована взаємодія учителя з учнями;

- технологія побудови уроку літературного читання як цілісного творчого процесу, який забезпечує самостійну активність учнів у процесі навчально-творчої літературно-мовленнєвої діяльності;
- системність мовленнєвої роботи на уроках літературного читання та роботи з книжкою;
- організація літературно-мовленнєвої діяльності на основі збагачення емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду;
- організація роботи з образами уяви під час літературно-мовленнєвої діяльності [1, с. 10].

Отже, актуальним є розроблення таких підходів до навчання мови, які б посилювали орієнтованість на формування ключових компетентностей, передусім – комунікативної компетенції. Формування комунікативної компетенції на уроках літературного читання та роботи з дитячою книжкою спрямоване насамперед на розвиток мовленнєвої особистості, значною мірою сприяє забезпеченню соціалізації молодших школярів. Адже проблема комунікативної компетентності – це проблема соціальна, в її розв'язанні зацікавлені не лише навчально-освітні заклади, а й самі члени суспільства, які постійно відчують потребу в переконливому, яскравому висловлюванні думок про життя суспільства взагалі та їх зокрема.

1. Дубовик С. Мовленнєвий етикет як складова культури спілкування молодших школярів / С. Дубовик // Українська мова і література в школі : Науково-методичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 7–11.
2. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті [Електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
3. Никифорова О. И. Развитие восприятия художественной литературы // Начальная школа. – 1976. – № 2. – С. 73.
4. Оновлені навчальні програми для початкової школи (1–4 класи) затверджені Колегією Міністерства освіти і науки 4 серпня 2016 року [Електрон. ресурс]. – режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/8793/>.
5. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посіб. для вчителя / О. Я. Савченко. – Київ : Освіта, 2007. – 334 с.
6. Чістякова В. Робота над словом: урок з літературного читання для учнів 2 класу / В. Чістякова // Початкова школа. – 2016. – № 6. – С. 9–12.

*Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016
доопрацьована 15.03.2017
прийнята до друку 11.04.2017*

**COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS ON THE BASIS OF INTERRELATION OF LITERATURE READING
LESSONS AND WORK WITH CHILDREN'S BOOK**

Halyna Podanovska

*Pedagogical College of
Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA – 79005*

The article reveals the problem of forming communicative competence of primary school students. It analyzes the program requirements concerning the formation of speech skills in the process of learning the subject "Literature reading". The accent is put on the interrelation of literature reading lessons and work with children's book, work with information as only united they can provide the formation of active, qualified readers and provoke the formation of their communicative competence. The paper depicts the role of literature reading lessons and work with children's book that provoke interpersonal communication. The author investigates the ways of the formation of communicative competence during the lessons of literature reading as well as in the process of work with children's book. In particular, special attention is paid to the formation of primary school students' speech competence at literature reading lessons and work with children's book that is proposed by various researchers (S. H. Dubovyk, O. Ya. Savchenko). The author gives the analysis of these different systems. The approaches suggested by scientists provoke the stimulation of speech and creative activity of primary school students, particularly they form skills in expressing cognitive questions, answering them, thinking that means the formation of communicative competence of primary school students. The attention is paid to the main types of tasks that are useful to be applied during the lessons of work with children's book. They are: learning extracts from the texts by heart; answering the questions concerning the work read from the point of view of the author' designing the scheme and figurative developing the events in the text, word painting; presenting "lively" pictures according to the text; completing the characteristics of the main hero; describing the place where all the events take place etc. The formation of the communicative competence of primary school students is complicated and has many aspects that need systematic and thoughtful work of a teacher. Motivating primary schoolchildren not to be just passive observers but active participants at lessons, involving them to common activity, a teacher has to prepare pupils to the life in the society, to creative work and relations with other people, help them to learn the world and themselves.

Key words: communicative competence, speech skills, primary school students, literature reading, work with children's book, work with information.